

ТЕМА 2. ЗАГАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ЕТНОСІВ.

План

1. Психологічна характеристика етносу
2. Умови походження та модифікації етносу
3. Поняття маргінальності

1. Психологічна характеристика етносу

Етносу структурі етнопсихології розглядається як соціальний організм певної території і певних груп людей. У цих людей, завдяки розвитку господарських, культурних, торговельних та інших зв'язків, склалась спільна мова, загальні риси культури та побуту, особливості психічного складу. Крім того, якщо ці групи відрізнялись одна від одної у расовому відношенні, то відбувалась їхня метисація. Прикладом метисації можуть служити бури в Південній Африці, предками яких були англійські колонізатори та місцеві африканці.

Отже, зміна основних ознак етносу, таких, як мова, культура, релігія, територія, може привести й до зміни самого етносу. Так вважає ряд спеціалістів з етногенезу. Але, як свідчить історія, зовсім не обов'язково зміна названих етноформуючих ознак призводить до зміни етносу. Так єврейський народ утратив свою територію та державу вже в 1 ст. від Р. Х., ставши народом-діаспорою¹; потім цей народ частково втратив мову (у кращому випадку він став білінгвом). Але незважаючи на те, що було так багато втрачено, етнічне ядро єврейської нації не було асимільоване. Вважається, що етноінтегруючу роль у цьому випадку відіграла національна релігія — іудаїзм, який допоміг зберегти як мову (іврит), так і етнокультурні традиції. Безумовно, найважливішу роль у збереженні цього етносу відіграла національна ідея, яка, в основному, базувалася на релігійній основі. Єврейський народ завжди відчував себе народом Божим. Ця національна ідея допомогла йому не тільки вистояти, а й повернути собі, майже через два тисячоліття, територію, державність, мову, відродити культуру.

Досить драматичною була доля й українського народу — його землі грабували та відбирали, його мову забороняли, знищували його культуру та національну еліту, але народ вистояв, зберігся.

Говорячи про психологічну характеристику етносу, слід зазначити, що у вітчизняній науці ще тільки почали з'являтися роботи, присвячені "національній душі". У минулому цій проблемі, як правило, приділяли увагу філософи та письменники.

Наприклад, видатний філософ М. Бердяєв у праці "Російська ідея" так пояснював феномен російської душі: "Є відповідність між неосаяжністю, безмежністю, безкінечністю російської землі та російської душі, між географією фізичною та географією душевною. У душі російського народу с така неосаяжність, спрямованість у безкінечність, як і в російській рівнині".

Пригадуючи також гоголівський образ "птиці-тріїки", яка летить у безкінечну даль, ми зрозуміємо, що інтуїтивне осаяження національної психології хоча й не має чітких наукових визначень, але воно все ж здатне проникнути в глибини цієї проблеми.

2. Умови походження та модифікації етносу

Зосереджуючи увагу на проблемах становлення або зміни етносу, зазначимо, що нема в історії випадків, коли етногенез, тобто формування того чи іншого етносу, відбувався за якимось єдиним правилом.

Ряд учених-етнопсихологів намагались складний процес етногенезу народів втиснути у схему, за якою вони начебто пройшли такий шлях: племінні союзи — народності — нації.

Але, як справедливо зазначає Л. Шкляр, як немає народів, які пройшли усі рівні суспільно-економічних формацій, так немає (хіба що за рідкісним винятком) націй, які пройшли всі стадії етногенезу — від родоплемінної спільності до національних утворень [47].

Цікавим прикладом, який ілюструє складність не тільки схематичної побудови процесу етногенезу, а й відтворення реального етногенезу конкретної нації, може бути дискусія, що виникла щодо етногенезу української нації. Ця дискусія так і не завершилась. Згідно з однією версією український етнос з'явився у період феодального роздроблення, на руїнах Київської Русі приблизно у XIII-XIV ст. Водночас відбувався етногенез і російської нації.

Інша версія склалась на рубежі XIX-XX ст. і, згідно з нею, український народ — прямиий спадкоємець культури Київської Русі, а його етнічні корені сягають в епоху скіфів і сарматів, антів та гунів і навіть кельтів, її підтримували видатні українські історики М. Костомаров і М. Грушевський, її й сьогодні підтримують українські патріоти. Але ця версія ще у XIX ст. зазнавала жорсткої критики з боку державної школи імперської історіографії за "сепаратизм", тобто відхід від ідеї східнослов'янської єдності. Критикується вона і зараз з боку російських історіографів. Так, Л.

Гумільов охарактеризував згадану версію як прояв "войовничого провінціалізму", що в перекладі на мову психології може означати те, що українці, переймаючись комплексом меншовартості, створюють дуже амбітні теорії свого походження, і це є не що інше, як процес гіперкомненсації цього комплексу. Отже, крапка Із цієї дискусії ще не поставлена.

3. Поняття маргіальності

Поняття маргіальності вживається досить часто в значенні пограничності, перехідності, невизначеності.

Так, у багатьох дослідженнях з етнопсихології йдеться про етнічних маргіналів — людей, які не мають чітких етнокультурних орієнтацій, не можуть з упевненістю заявити свою причетність до того чи іншого етносу, до тієї або іншої культури. Гіперболізуючи свою позицію, вони іноді називають себе "громадянами світу". Таке явище, як маргіналізація, стає можливим, по-перше, через міжетнічні шлюби, а по-друге, через міграцію населення.

Цікаво зазначити, що діти, які народились від міжетнічних шлюбів, все ж таки не мають великих складностей у визначенні своєї етнічної належності. Складнішим і поширенішим явищем є так звана культурна маргіальність.

Мільйони людей, які проживають за межами території проживання свого етносу, стають причетними до культури іншого етносу. Представники малочисельних народів живуть на рубежі культур, одна з яких є, як правило, вищою за показниками рівня соціально-економічного розвитку або за престижністю.

Ця культурна "граничність" призводить до відсікання людини від її етнічних коренів і розмивання національного "я" або національної самосвідомості. Світогляд і ціннісно-духовні орієнтації особистості залишаються поза певної системи цінностей народу, його культури та психології.

Наслідок такої ситуації — відмова від національно-культурних цінностей, втрата усвідомлення етнічної ідентичності, невизначеність поведінки та посилення маргіналізації. Велика загроза маргіналізації різних етносів (у тому числі й українському) була за радянських часів, коли тоталітарний режим намагався сформувати "єдину націю — радянський народ". Тепер ми переживаємо пор зворотні процеси — відродження націй та етносів. Отже, сьогодні правильний підхід до розв'язання національного питання буде сприяти не тільки національній консолідації, а й взагалі національному відродженню народів України.